

Тетяна Турчин

ОПІКА УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ НАД УКРАЇНЦЯМИ, ВИВЕЗЕНИМИ З ДИСТРИКТУ “ГАЛИЧИНА” В НІМЕЧЧИНУ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано допомогові акції Українського центрального комітету (УЦК) щодо українських робітників, вивезених з дистрикту “Галичина” до Німеччини. Досліджено діяльність організації у сфері захисту прав галицьких українців на території Третього райху.
Ключові слова: Галичина, окупація, примусова праця, Український центральний комітет.

Український центральний комітет (УЦК) був єдиною легальною українською громадською організацією в Галичині під час німецької окупації краю. В історичній літературі існує неоднозначне ставлення до УЦК. Частина істориків розглядає цю організацію як установу, що намагалася допомогти українцям у нелегкі воєнні роки. А це було можливо лише за умови лояльного ставлення до німецької влади. Тому часто УЦК називали зрадниками Батьківщини, які пішли на співпрацю з окупантами.

У статті газети “Станиславівське слово” УЦК кваліфікував себе єдиною громадською організацією, яка дбала про правильний культурний розвиток українського народу [1, с. 2]. Актуальність наукового дослідження зумовлена потребою всебічного висвітлення діяльності УЦК щодо українців, вивезених з дистрикту Галичина.

Очільник УЦК В. Кубійович у книзі “Українці в Генеральній губернії: 1939–1941” вперше схарактеризував діяльність УЦК у різних сферах суспільно-політичного життя [2]. Вивченням проблем, пов’язаних з утворенням та функціонуванням комітету, займався О. Шаблій [3]. Ужгородський історик В. Офіцинський у монографії “Дистрикт “Галичина”: Історико-політичний нарис” поряд з висвітленням суспільно-політичних змін у Галичині під час німецької окупації звернув увагу на діяльність УЦК [4].

Перейдемо до розгляду передісторії створення Комітету. Спершу В. Кубійович очолив організацію під назвою Українське Національне Об’єднання (УНО), що була утворена у Кракові наприкінці листопада 1939 р. Організаційні та правові аспекти, пов’язані з діяльністю Об’єднання, опрацював провідник ОУН у Генерал Губернаторстві Р. Сушко. Однак УНО так і не було легалізоване німецькою владою [5].

Представники української еміграції прагнули до утворення нової організації, яка б захищала права та інтереси українців у Генерал Губернаторстві. До того ж німецька влада була зацікавлена в активній громадській діяльності українців на противагу полякам, звичайно, під контролем пильного ока Третього райху. Цією організацією став УЦК, який був утворений 1 квітня 1941 р у Кракові. На початку своєї діяльності Комітет узяв на себе завдання опіки над українськими військовополоненими, які служили в польській армії й потрапили у німецький полон після закінчення німецько-польської війни.

Із встановленням німецької влади в Галичині у м. Львів був утворений Український краєвий комітет (УКК). Статут УКК затвердив губернатор дистрикту “Галичина”. Найважливішим завданням організації була відбудова культурного, громадського та господарського життя Галичини, яка на той час увійшла до Генерал Губернаторства. Фактично УКК діяв на однакових засадах з УЦК, тому об’єднання цих двох організацій було неминучим.

Ще до злиття з УЦК Український краєвий комітет складався із семи відділів: організаційного, відділу культурної праці, господарського, відділу молоді, шкільного, фінансового та відділу суспільної опіки і праці. Останній відділ надавав населенню різноманітну соціальну допомогу, а також опікувався над робітниками, які виїжджали до Німеччини. УКК у майбутньому прагнув стати загальнонаціональною організацією для всіх українців.

1 березня 1942 р. відбулося остаточне оформлення об’єданого УЦК. Організація стала представником інтересів усіх українців у Генерал Губернаторстві. Комітет був представлений двома відділами у містах Краків та Львів. Також УЦК мав представництво у Берліні [6, с. 3].

УЦК очолив проф. В. Кубійович, а його заступником та головою львівського відділу став К. Паньківський як колишній очільник УКК. В округах від УЦК діяли Українські Окружні Комітети (УОК), у повітах – Делегатури УОК. У селах працювали так звані “мужі довір’я” [7, с. 5].

УОК у м. Станиславів розпочав свою діяльність у середині вересня 1941 р. Його головою став проф. М. Лепкий, а заступником – проф. О. Гамарський. Референтом суспільної опіки і праці був о. Микитюк. Приміщення УОК знаходилося по вул. Г. Герінга, 22 (нині приміщення Обласної бібліотеки імені І. Франка по вул. В. Чорновола, м. Івано-Франківськ) [8, с. 4]. Районні комітети були утворені в містах Богородчани, Галич, Надвірна, селищі Делятин та ін. Повітові комітети – в Єзуполі, Маринополі, Солотвині, Більшівцях, Бурштині тощо [9, с. 225].

Поряд з організаційною діяльністю УОК опікувалися незаможним населенням краю. З цією метою діяли соціальні “кухні” для робітників та інтелігенції. Наприклад, у м. Коломия діяли дві такі “кухні”. Невпинно відбувалася масова організація їдалень у містечках і селах Коломийського округу. Так, станом на 3 червня 1942 р. в окрузі діяли понад 66 “кухонь”. Якщо зважити на те, що Коломийський округ на той час налічував 330 тис. населення, то одна “кухня” була розрахована на 5 тис. осіб. Звичайно, в умовах голоду та війни цього було мало, але кількість “кухонь” постійно зростала [10, с. 1].

Будучи лояльними до німецької адміністрації та виконуючи її доручення, УОК через відділи Суспільної опіки проводили реєстрацію безробітних українців з метою їх подальшого працевлаштування. З 15 серпня 1942 р. у м. Коломия при відділі Суспільної опіки проходила реєстрація таких категорій населення:

- 1) т. зв. українських робітників;
- 2) родин арійського походження;
- 3) тих, які повернулися з більшовицької тюрми чи заслання.

Реєстрація проходила в алфавітному порядку. При собі потрібно було мати паспорт та довідку з місця проживання. Фактично частина безробітних українців поповнила резерви дешевої робочої сили в Німеччині [11, с. 4].

Зазвичай, зареєстровані українці отримували відповідні особисті документи. Так, німецька влада зобов'язала УЦК видавати посвідчення, які б свідчили про українську національність робітників з Галичини. Осередки УЦК – Українські Допомогові Комітети (УДК) – на місцях почали організовувати видачу “виказок” (ausweis) українською та німецькою мовами. Процес видачі особистих документів українському населенню розпочався з 1 грудня 1941 р. Частину “виказок” видавали на місцях і в транзитних таборах Львова та Перемишля. Решта документів пересилалися українцям поштою [12, с. 6].

На титульній сторінці “виказки” зазначалося німецькою та українською мовами: “Український Центральний Комітет у Генерал Губернаторстві, Український Допомоговий Комітет”. Нижче містилася назва населеного пункту, в якому був виданий документ. Кожна виказка мала власний реєстраційний номер. На внутрішній стороні ліворуч була розміщена фотокартка робітника, завірена печаткою району. Під фотокартку розміщувався підпис робітника, проте зустрічаються посвідчення і без підпису власника документа. Праворуч від фотокартки були вказані особисті дані робітника німецькою та українською мовами: прізвище та ім'я, дата народження, місце народження, віросповідання, сімейний стан, адреса. На звороті було зазначено, що “власник цієї виказки є зареєстрований як член УДК”. Проте цю графу рідко заповнювали, адже членство в УЦК було необов'язковим [13, арк.4].

Власники “виказок” УЦК отримували певні привілеї, працюючи в Німеччині. З 10 грудня 1942 р. українські робітники звільнялися від сплати 15 % “вирівнювального” податку та у певних видах діяльності прирівнювалися до німецьких працівників. Українці з Генерал Губернаторства могли отримати відпустку. В першу чергу на відпустку мали право одружені робітники й ті, які понад два роки не були вдома.

Українці Галичини отримали право пересилати зароблені кошти своїм рідним та перевозити гроші через кордон. Зароблені гроші українці мали право надсилати своїм родичам за посередництвом керівників німецьких фірм. Кошти, як правило, надсилались один раз на місяць поштою. Робітники, які не мали родини, переказували гроші до комунальної Каси Ощадності [14, с. 2].

УЦК у своїх зверненнях закликав українців постійно мати при собі особисту “виказку” з фотокарткою, реєстраційну карту Уряду праці або посвідку від працедавця. Адже подорожуючи без документів, українці наражали себе на небезпеку бути примусово вивезеними на роботу до Німеччини [15, с. 2]. Однак більша частина українців не мали можливості отримати особисту “виказку”. Основною причиною такого явища була висока вартість документа, що становила 3 злоті. Якщо врахувати те, що процес депортації українців до Німеччини здебільшого мав примусовий характер, то не всі мали змогу отримати “виказку” УЦК.

УЦК закликав українське населення з Генерал Губернаторства платити національний податок – “національну вкладку” [16, с. 2]. Оплата “національної вкладки” відбувалася на добровільних засадах і не була обов'язковим податком. Розмір внеску залежав від соціального становища платника. Тобто, кожен українець повинен був платити залежно від власних можливостей [17, с. 2].

Також УЦК здійснював опіку над українськими робітниками в райху за допомогою “реферата опіки над робітниками”, створеного при відділі Суспільної Опіки. Відділ проводив облік

українських примусових робітників і військовополонених та надавав інформаційний супровід охочим виїхати в Німеччину [18, с. 6].

Опіка над українськими робітниками у райху здійснювалася через німецький Фронт праці (ДФ), який тісно співпрацював з українською Установою Зв'язку в Берліні. Установа, своєю чергою, здійснювала діяльність через низові клітини – українських обласних зв'язкових. На кожному підприємстві, де працювали українські робітники, був один фабричний або табірний зв'язковий. З 7 січня 1943 р. в Німеччині для українських робітників почав виходити тижневик “Вісті”. Але щоб отримувати допомогу в райху, українські робітники повинні були засвідчити свою національну належність і отримати “віказку” УЦК [19, с. 2].

Крім захисту прав українців на території та за межами Генерал Губернаторства, УЦК займався добродійною діяльністю. Комітет опікувався родинами українських робітників, які перебували в Німеччині. За допомогою “мужів довір'я”, священників та вчителів УЦК розглядав життя окремих родин та надавав їм матеріальну допомогу [20, с. 4]. Наприклад, близько 300 родин українських робітників отримали дитячий одяг та грошову допомогу [21, с. 6].

УЦК здійснював добродійну діяльність щодо українців у Німеччині. В. Кубійович доручив Комісії опіки над українськими робітниками з Генерал Губернаторства подбати про збір Великодніх подарунків для земляків у райху. З цією метою проведено збір та впорядкування адрес українців в Німеччині [22, с. 4].

Збором коштів, книжок, харчів та одягу для примусових робітників та їхніх родин також займалися українські жіночі секції та молодіжні гуртки. Жіноча секція, яка діяла при “рефераті культурної праці” УОК у Станиславові, доручила жіночим гурткам українських освітніх товариств провести збір подарунків та кореспонденції для робітників у Німеччині.

Також відділ суспільної опіки УЦК неодноразово звертався до громадськості із закликом пожертвувати книжки для робітників у Німеччині: “Негаймо перегляньмо свої збірки книжок... та повитягаймо книжки, які нам неконечно потрібні і жертвуймо їх на благородну ціль” [23, с. 4].

Для тих українців, які не мали родин, надсилали пакунки з писанками та святковими побажаннями від їхніх односельчан [24, с. 6]. За підрахунками київського історика О. Лисенка, Станиславівський округ надіслав до райху 2320 святкових пакунків для земляків, які працювали на чужині [25].

Комітет опікувався хворими “поворотцями” з Німеччини. Організація виплачувала їм грошову допомогу лише за наявності довідки з біржі праці у райху. В документі обов'язково вказувалися причини повернення додому [26, с. 5]. Робітники, які захворіли під час відпустки, отримували допомогу від німецької Каси хворих, за умови звернення до Уряду праці та найближчого лікаря “Суспільної Обезпечальні”. Дружини та діти (до 15 років) робітників мали право звертатися до “Суспільної Обезпечальні”, щоб отримати лікарську допомогу у разі хвороби. Для цього потрібно було надати документ, який свідчив би про перебування голови сім'ї в Німеччині: посвідку від громади, довідку з біржі праці або безпосереднього місця праці робітника в райху. УЦК надавав матеріальну допомогу українським робітникам у випадку отримання ними травм на виробництві. Зокрема, хворі українські робітники мали право отримати протези і матеріальну допомогу у випадку непрацездатності [27, с. 8].

Отже, УЦК спрямував свої сили не лише на звільнення українських військовополонених та повернення їх додому. Комітет розгорнув широкомасштабну суспільну та благодійницьку діяльність. Організація надавала матеріальну та медичну допомогу українцям, які працювали в Німеччині, та їхнім сім'ям. Також УЦК опікувався українським населенням, яке проживало на території Генерал Губернаторства. Разом з тим не треба забувати й про те, що керівники організації працювали в умовах жорсткого тиску окупаційної влади. Наслідком цього була активна агітаційно-пропагандистська діяльність УЦК, спрямована на залучення українського населення до праці в Українській службі Батьківщині, “будівельних службах”, Жіночій службі Україні. Через повідомлення в періодичній пресі організація закликала українське населення розважливо ставитися до розпоряджень німецької адміністрації та ретельно їх виконувати. Однак УЦК власними прикладами спонукав українське населення до жертвовності та консолідації у важких умовах Другої світової війни.

Література

1. Всі платім національну вкладку! // Станиславівське слово. — Ч. 43 (108). — 1943. — 24 жовтня. — 8 с.
2. Кубійович В. Українці в Генеральній губернії: 1939–1941 рр. / В. Кубійович. — Чикаго: Вид-во М. Денисюка, 1975. — 664 с.
3. Шаблій О. Енциклопедія життя і творення НТШ / О. Шаблій. — Париж–Львів: Фенікс, Укр. акад. друк., 1996. — 704 с.
4. Офіційський В. Дистрикт Галичина (1941–1944): історико-політичний нарис / В. Офіційський; Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, Науково-дослідний інститут карпатознавства. — Ужгород: Гранда, 2001. — 142 с.
5. Шаблій О. Енциклопедія життя і творення НТШ / О. Шаблій. — Париж–Львів: Фенікс, Укр. акад. друк., 1996. — 704 с.
6. Українське слово. — Ч. 29(70). — 1942. — 11 березня. — 4 с.
7. Український Краєвий Комітет – єдина українська організація в Галичині // Воля Покуття. — Ч. 1 (50). — 1942. — 7 січня. — 12 с.
8. З діяльності Українського Окружного Комітету // Українське слово. — Ч. 25. — 1941. — 22 жовтня. — 4 с.
9. Токарук Я. Зміцнення позицій нацистської адміністрації на Станіславщині в 1941 р. / Я. Токарук // Вісник ПНУ. Історія. — Вип. 12/13. — Івано-Франківськ, 2007. — С. 222–227.
10. Нова доба в громадському житті Коломиїщини // Воля Покуття. — Ч. 35 (84). — 1942. — 14 червня. — 4 с.

11. Відділ Суспільної опіки в Коломиї // Воля Покуття. — Ч. 12. — 1941. — 14 серпня. — 4 с.
12. Вимоги сучасного життя. Праця Суспільної Опіки в Станиславові // Станиславівське слово. — Ч. 22 (53). — 1943. — 3 січня. — 8 с.
13. Державний архів Івано-Франківської області. — Ф. Р- 2157. — Оп. 1. — Спр. 197. — 6 арк.
14. Що треба знати робітникам, які їдуть працювати до Райху? // Станиславівське слово. — Ч. 7 (72). — 1943. — 14 лютого. — 8 с.
15. Повідомлення УЦК у справі особистих виказок // Воля Покуття. — Ч. 36 (85). — 1942. — 21 червня. — 4 с.
16. Стукаємо до громадських дверей // Станиславівське слово. — Ч. 42 (107). — 1943. — 17 жовтня. — 8 с.
17. Всі платім національну вкладку! // Станиславівське слово. — Ч. 43 (108). — 1943. — 24 жовтня. — 8 с.
18. З діяльності Суспільної опіки // Станиславівське слово. — Ч. 8 (73). — 1943. — 21 лютого. — 8 с.
19. Що треба знати робітникам, які їдуть працювати до Райху? // Станиславівське слово. — Ч. 7 (72). — 1943. — 14 лютого. — 8 с.
20. Над ріднею українських робітників // Станиславівське слово. — Ч. 23 (88). — 1943. — 6 червня. — 8 с.
21. Вимоги сучасного життя. Праця Суспільної Опіки в Станиславові // Станиславівське слово. — Ч. 22 (53). — 1943. — 3 січня. — 8 с.
22. Опіка над українськими робітниками в Райху // Станиславівське слово. — Ч. 13 (78). — 28 березня. — 8 с.
23. Збираймо книжки для робітників // Станиславівське слово. — Ч. 29 (93). — 1943. — 11 липня. — 8 с.
24. Писанка для українських робітників у Райху // Станиславівське слово. — Ч. 14 (79). — 1943. — 4 квітня. — 8 с.
25. Лисенко О. Добродійність як вияв національної солідарності у роки Другої світової війни / О. Лисенко // Галичина. — 2003. — № 9. — С. 101–111.
26. У справі робітників, що повертають хворі з Німеччини // Вістник УЦК. — Ч. 2. — 1942. — 1 лютого. — С. 5.
27. Що повинні знати робітники в Німеччині та їх родини в краю? // Станиславівське слово. — Ч. 45 (110). — 1943. — 7 листопада. — 8 с.

The article analyses supportive actions of Ukrainian Central Committee (UCC) in relation to Ukrainian workers who had been taken from district of Halychyna to Germany. The author analyses activity of organization in the sphere of protection of Halychyna Ukrainians' rights at the territory of the Third Reich.

Key words: Halychyna, occupation, forced labor, Ukrainian Central Committee.